

PRED PITANJEM

Sukob na književnoj ljevici 1928—1952. Stanka Lasića među onim je knjigama koje s razlogom izazivlju oduševljenje kao što skupe i mnoge pripravne da mrze.*) No, *Sukob na književnoj ljevici* ide u red knjiga od respekta po svojoj spremnosti i sposobnosti da izdrži isto ono analitičko osvjetljenje što ga je užegla kad se nadnosila nad svoj predmet. Ipak, toga će biti najmanje, oduševljenja pak i mržnje, ravnodušne čak šutnje već je uspjela skupiti više od mnogih drugih knjiga što se bave jednako konkretnim ili smišljeno zaboravljenim temama. Vjerovatno zato što je uz svu analitičnost i dokumentiranost uspjela ostati strasna i lična, iako ni mržnji ni oduševljenju sigurno nije manje pripomogla i činjenica da su mnogi od preživjelih sukobljenika, što im Lasić sada analizira motive i ideje, kasnije postali i do danas ostali ljudi vlasti.

Nema dvojbe kako baš tome treba zahvaliti što su prve javne konstatacije o ovoj knjizi govorele kako je ona — hrabra! Na hrabrosti se uznastojalo u gotovo svim prikazima, premda ni sad nije jasnije što bi to imalo značiti, što bi, naime, jedna knjiga i njezin autor imao učiniti s takvom jednom konstatacijom, koja bi čak i izuzetnom pohvalom imala da bude. No kad tako često spominju hrabrost, kad knjizi zbog nje plješću, šute ili psuju, onda to govori toliko manje o knjizi koliko više označava sredinu, hvatlioca i atmosferu u kojoj hrabrost postaje bitnom. Pored svega našeg mogućega otpora da se knjigama ističu takva odličja, njih se ne da prečuti; ali onda pravo pitanje više nije o promašenosti tih tvrdnji nego o socijalno-duhovnoj situaciji u kojoj one dobivaju na vrijednosti i osobito značenju. S nešto malo brzopletosti u zaključivanju mogli bismo već sada reći kako se u ovoj knjizi kritički progledava (kako je možda baš na tome trebalo još i više nastojati) upravo situacija iz koje se rađa ta naoko čudna potreba da se jednoj knjizi pridjene oznaka hrabrosti.

Kad na kraju čovjek neminovno ogugla na to piskutanje o hrabrosti, kad shvati uzaludnost

*) Objavljujemo veći odlomak iz recenzije napisane za časopis »Naše teme«

nasbojanja da se ljudima objasni kako intelektualna i građanska hrabrost za svakoga, ako bi da misli o vremenu i o sebi u njemu, predstavlja nešto bez čega se misao ni načeti ne da, te nad socijalnom i duhovnom situacijom u kojoj ona već kao puka hrabrost zaslužuje toliku pažnju ne može drugo do li da zdvaja, jer u njoj misao nije hrabra naprosto zato što nije misao, kad se, dakle, s time sudari, ostaje čovjeku da, usprkos svega mogućeg neslaganja s Lasićevim zaključcima prigrliti tu knjigu kao napor čovjeka sposobna i pripravna za teret mišljenja.

Lasić je utvrđivao istine do kojih mu je očito stalo kao do univerzalnih istina, izvodio ih je i provjeravao u materijalu i zbivanjima koja se svojim fakticitetom još uvijek daju provjeravati na stavovima i akcijama ljudi što njegovu interpretaciju mogu ne samo opovrgavati, nego se možda i nekim drugim načinom suprotstaviti. Mnoge je baš to nagnalo da poniknu pred hrabrošću. Dodati je kako se bavio materijom kojoj drugi namjerno nisu prilazili pomažući tako njezinu pretvaranju u bijelo područje. Oni pak što ranije nešto rekoše, pored sve pretencioznosti, nisu pobirali pohvala čak ni za hrabrost.

Da li su umjetnost i revolucija dva beznadno u sebe zatvorena entiteta, na čemu svojom knjigom nastoji Lasić, nije u prvom redu stvar valjanosti piščevih argumenata već stvar njegove odluke za ovakvu ili onakvu čovjekovu perspektivu, ovakvu ili onakvu njegovu budućnost, odluke da se budućnost kuša dočekati ili pak izbjeći. Opređeljujući se za opstojnost dva svijeta od kojih se oba međusobno isključuju u težnji da se svojom pojedinačnošću apsolutiziraju, Lasić ne može da se ne muči. U toj muči nije tek njegovo intelektualno poštenje, već i mnogo više misaoni oprez pred vlastitim zaključkom da mogućnost sinteze umjetnosti i revolucije ne bi bila olako otpisana kao eventualno nedomišljen estetski program spreman na popuštanje u zagrljaju ideologizirane svijesti i organizacijski utemeljene sile, misaoni oprez koji također ne želi ni organizacijski istraživanom i potvrđivanom programu poreći svaku smislenost. Na tragu toga opreza i počinje naše pitanje o knjizi i osnovnim njezinim polazištima.

Pored sve sklonosti za Lasićevo stanovište, pored mnogih rečenica što smo ih i sami ispisivali iz sličnih saznanja i raspoloženja, i opet jednom ne možemo se oteti strahu pred tako raspolućivanom čovjekovom sudbinom koja nije u stanju ostaviti mjesta ni vlastitom tjeskobnom doživljavanju. I tjeskoba, naime, naznačuje nekakav izgled, neizvjestan, pritisnut morom egzistencijalne čovjekove neostvarenosti, ali bešćutna

zatvorenost umjetnosti ispunjene u sebi jedino sobom, i organizacijska programiranost revolucije dostatne da bude sav čovjekov obzor nije drugo nego svijet i od tjeskobe neizvjesnoga napušten, svijet bez sudbine, onaj dakle u kojem je i strah nad takvom budućnosti postao nemoguć. U njemu čovjek više nije u stanju da se pribojava čak ni takva svoga stanja u kojem će mu biti uzeto i njegovo strahovanje nad vlastitom sudbinom. Mogućnost umjetnosti i mogućnost revolucije u takvome su svijetu doista jednake. One su bez iznenađenja i bez bitnog interesa jedna za drugu. Sve što se ima dogoditi, dogodit će se igrom davno već utvrđenih pravila, pod poznatim ali nimalo stoga čovjeku bližim nebom.

Kočenju na hladnoj vatri tih pravila nisu izmakle ni raspre o književnosti pred posljednji rat u nas. Njihova sudbina bila je unaprijed ispisana namjerom umjetnosti odnosno književnosti da, ostajući uvijek to što jeste prekoračuje granicu u sebe zatvorena entiteta, i shvaćanjem revolucije kao socijalnog i duhovnog čina koji težeći totalitetu isključuje odgovore na sva ona pitanja koja on sam pitanjima ne bi priznao. Naoko to je težnja dva isključiva svijeta prema istome. Umjetnost, međutim, u svojoj upitnosti pred revolucijom pita i o sebi, dok revolucija odabirući prije samog pitanja ne pita ni o čemu.

Krajnji je Lasićev zaključak, iako smo vlastitom sklonošću na njega pripremljeni, došao ipak prebrzo; izrečen je kao iskustvo koje se rasprom na književnoj ljevici kao na pristalu materijalu samo potvrđivalo. Za nas ta primjedba nije, kako bi se olako dalo zaključiti, samo metodološke naravi. To je iskustvo čini se bez većeg otpora pristalo da interes knjige »Sukob na književnoj ljevici 1928—1952.« bude umjetnost i književnost, mada su raspre na ljevici, kao što i sam Lasić ispravno utvrđuje, tek naoko književne. U njima se na jednom prividno ograđenom prostoru kao što je književnost, neprestano pita o revoluciji, o čovjeku i njegovoj socijalnoj i duhovnoj sudbini. Zbog toga nam je i više žao što je iscrpna i značajka Lasićeva knjiga ostala bez svoga pitanja o onome o čemu se pita svaki učesnik raspri — govorio on o lirskoj pjesmi ili podvrgavanju volji organizacije — ostala bez formulacije svoga pitanja o revoluciji, iako je jasno da je cijela knjiga nastala iz osjećanja takvog pitanja.

Pristavši uz određenje da su umjetnost i revolucija dva u sebe zatvorena entiteta koji se isključuju u svojoj pojedinačnoj težnji vlastitoj apsolutizaciji, Lasić je morao pristati da ono što se mislilo na strani organiziranih revolucionara uzme — upravo u naporu toga mišljenja i djelo-

vanja prema zatvorenom i sebi dovoljnom biću — kao samu zbilju revolucije. Na taj način Lasić olako popušta pred onim znanjem o revoluciji što već decenijama prebiva u zavjetrini jednog uspješno provedenoga organizacijskog prevrata u uređenju socijalnih odnosa koji je sebe izjednačio s pretpostavljenim novim društvom, popušta pod pritiskom jednog modela priprema za prevrat, pod pritiskom duhovnog profiliranja subjekta koji će biti nosilac socijalnih promjena. Kako odolijeva do danas, teško ga je iz svega što o sebi nudi ne uzeti pravim znanjem. Kao da je u nepovrat nestalo sve ranije povijesno iskustvo socijalnih promjena koje su nazivane istim imenom. S pravom ili nepravom — to i jest pitanje na koje za sumnjičave nikad nema dovoljno pravog odgovora, a za opredjeljenje nikad nema previše potvrda o valjanosti njihova opredjeljenja. U povijesti bi se, međutim, našlo i takvih zbunjujućih podataka što bi naveli na misao kako naše znanje o tome što revolucija jeste i kako do nje dolazi uopće ne mora biti znanje koje je to uvijek bilo.

Naučili smo da revoluciju započinju malobrojni a svjesni njezini zatočnici što se vjernički odano prikupljaju u tajna društva, koja više čekajući nego pomažući da prilike postanu mogućnost, izrastaju do čvrste organizacije sposobne da preuzme odluku, koliko o dospelosti povijesnog časa toliko i o karakteru individualnih čovjekovih osjećanja za revoluciju. Revolucije pak nisu uvijek poštovale takvo naše današnje znanje. Povijest je upoznala i dugotrajnih duhovnih priprema u cijelom društvenom korpusu. Mnogobrojni su ljudi omogućavali nadolazak revolucije i ne sluteći što se iz njihova činjenja ima na koncu zbiti. Radili su naprosto na svom ljudskom pozivu opiranja svijetu oko sebe i osmišljavanju vlastite egzistencije u tome opiranju. Oni su omogućavali socijalnu eksploziju koja će svojim potresom srušiti stare ustanove i izraziti nove ljudske nade i snove. Najdublje i najljudskije nade i snove ona će iznevjeriti u času kad prve ostvarene započne osiguravati sve manje otvorenosti novih nada i snova i sve više silom svojih ustanova. Od revolucije se tada okreću mnogi — i pojedinci što su najbolje izražavali opće raspoloženje pa spontano bili izvikani vođama i nepoznati sudionici općeg raspoloženja za neispitane čovjekove mogućnosti, da bi jedni i drugi svojim razočaranjem postali poticajem za neko buduće pucanje socijalnih stega, hranjeno još radikalnije iskazanim željama da čovjekova sudbina bude povijesno predodređena nadom i razočaranjem, da bude preobraćena u slobodu koja drugome neće biti ropstvo.

Od suvremene bi se, naprotiv, revolucije htjelo da se zbiva razrađujući metodologiju, da razdi-

jeli svoj horizont na bliži i dalji prije no što se i našla u prostoru, da po njemu takvome razmješta i odgovarajuće ciljeve proizvodeći unaprijed vođe i propovjednike ispisavši im trebnik ideja i radnji kako nikakva ljudska misao ne bi odvela »stranputici« i nijedna nada doživjela razočaranje. Takva je revolucija postala kriterij kako za prošle socijalne pokrete tako i jedini put kojim je moguće poći prema osiguranom današnjem prevratu. I u nas je ono što zovemo revolucijom prosljedilo tim putem. Dio njegov, značajniji još uvijek od naše sklonosti da to prihvatimo, jeste i sukob na intelektualnoj ljevici između dva rata. Držeći se uporno književnosti, Lasić svojim odnosom prema materijalu ipak dopušta znati kako za njega sukob nije ni puklo estetsko ni puklo političko pragmatičko pitanje. Uvijek se iza svake izjave ili napada, odgovora i analize, traženja po nepoznatome, radi samo o egzistencijalnoj čovjekovoj sukobljenosti s vlastitom sudbinom i njezinom zagonetkom. Umjetnost i revolucija po Lasićevu su shvaćanju dva odjelita i nezavisna odgovora na tu zagonetku, dok sukobljeni prije nekoliko decenija zapravo zajednički, svaki iz svoga polazišta dokazuju isto: umjetnost i revolucija mogu se i moraju naći na istome putu prema istome; iz svojih odjelitih polazišta one hoće postati jedno.

Sukob na intelektualnoj ljevici ne čini drugo nego, grčevito i toliko isključivije koliko svade dobijaju na žestini, pita upravo o načinu tog sjedinjenja, o umjetnosti dakle koja treba da postane revolucijom i o revoluciji koja će biti umjetnost. Tako to, naime, izgleda iz perspektive dva u sebe zatvorena entiteta. Nama se poslije takve, jedino u lijepu njezinu značenju, angažirane Lasićeve interpretacije nameće pitanje: ostaje li književnost odnosno umjetnost, shvaćena kao samostalan entitet, doista još umjetnošću odnosno književnošću, i da li također i revolucija, zatvorena u sebe i svoju težnju apsolutu, uopće došije do toga da revolucijom ikad uzbudne?

Opasnosti što na umjetnost iščekuje iz moguće njezine takve prirode ona se spasava »neuspjehom« svakog pojedinog umjetničkog čina u njegovoj želji za apsolutnim, konačnim i totalnim. »Neuspjeh« nije drugo nego otvorenost umjetnosti, vječno uzvikivani poziv za novi pokušaj. Da je tako i s revolucijom, ne da se reći od časa kada se stvarnom revolucijom zove samo onaj socijalni prevrat koji prihvati i kontrolira organizacija prema svome shvaćanju i interesu sebe kao organizacije. Apsolutizirajući revoluciju, organizacija apsolutizira zapravo sebe koliko kao njezina izvršioca toliko i kao kriterij za čine revolucije. Pitanje o umjetnosti moguće je i po-

stavlja se unutar umjetnosti same. Ona je iz sebe dovođena u sumnju pa je time i osposobljena da se neprestano obnavlja. Svaki svoj »neuspjeh« u težnji apsolutu umjetnost pretvara u novu svoju otvorenu mogućnost. Revolucija pak kakvu smo navikli znati, kakva se otkriva sukobom na intelektualnoj ljevici pred posljednji svjetski rat pitanje o sebi otklanja kao nešto što je onemogućuje u samu temelju. Zbog toga bi tvrdnja da se u sukobu na intelektualnoj ljevici kod nas radilo o dva entiteta s jednako izraženom težnjom apsolutu trebalo neprestano da ima u svome obzoru različitost njihovih mogućnosti da se svome cilju i približe. U tom se slučaju i pojam entiteta u jednom od ova dva svoja lika neće pred nama tako beznažno zatvoriti. U drugome će, možda upravo zato postati još nepristupačniji, pa bi se izvorištem te njegove zatvorenosti trebalo pozabaviti više no što na prvi pogled izlazi. Sama njegova zatvorenost, ostavivši izvan sebe onaj drugi entitet, ostavila je mogućim i sva eventualna pitanja o njemu. Pogotovo ono temeljno koje ga privodi upitnosti. Kao što pred umjetninom uvijek iznova pitamo što je to umjetničko u njoj kao ljudskom tragu o ljudskosti tako bismo i o revoluciji uvijek iznova morali pitati što je to revolucionarno u revoluciji? Da li ono što se oko nas nadaje kao revolucija doista revolucijom i jest?

Ovakvo je pitanje nužno već iz sama pojma revolucije, a za nas bi moralo da bude neizbježno. Njemu nas upućuje koliko muđa pojmovnog projašnjenja toliko možda i više zagonetka onoga što oko sebe srećemo kao »revoluciju na djelu«, »provedenu revoluciju«, »revoluciju koja traje«. Duga šutnja o stvarnom kontinuitetu, svodenje problema na neutralni »odnos filozofije i znanosti u radovima jugoslavenskih marksista« tridesetih godina, da bismo se tridesetak godina kasnije nadnijeli nad ponor »sukoba na književnoj ljevici« upućuje na jednu realniju vezu onoga što je bilo s onim što se zbiva kao suvremenost. Ako je doista tako, teško se daje izmaknuti pitanju o revoluciji što teče kao sadašnji trenutak u svijetlu pojma revolucije u tome sukobu i obratno. Propisujući kakva umjetnost ima biti, opirući se dakle svakom čovjekovu izazovu što propise prestupa, ta se revolucija sukobivši se s književnošću sukobila s ljudskom individualnošću samom. Uzimajući si pravo da misli, čovjek pojedinac se već stavio izvan »propisa i dogmi« što su postali osnova svega djelovanja jedne organizacije, malobrojne ali svjesne cilja i uvjerenе u svoj put do njega. Na tom putu ona je dostigla mnoge od svojih ciljeva. To je još jednom i na pravome mjestu provjerilo valjanost svih njezinih argumenata u sukobu,

pa time kao da je ranije suprotstavljane njezinim »propisima i dogmama« naknadno još i provjereno kao kontrarevolucionaran čin. To bi onda bila besprizivna potvrda da zbiljsko ljudsko i zbiljsko revolucionarno zauvijek ostaju bez izgleda da svoje težnje apsolutu saberu prema jednome i cjelovitome. Iskustvo što smo ga prošli od sukoba između dva rata, iskustvo dirigirane umjetnosti poslije rata upravo na onim principima što su oformljeni u sukobu, trajno nesuglasje između organizacije kao subjekta revolucije i individuuma kao subjekta oljudene egzistencije koliko god upućuje na valjanost onoga što je zastupala organizacija, toliko neprestano, baš zbog takve svoje uspješnosti, sve upornije upućuje na pitanje koliko je ta revolucija doista revolucijom i bila.

U traženju odgovora sukob na intelektualnoj ljevici niti možemo niti smijemo zaobilaziti. Upravo se kroz njega opredjeljivalo i pripremalo za jedan oblik socijalnog djelovanja i duhovnog postojanja koji je nazivan revolucionarnom pripremom, a koji je kasnije donio pretvaranje ideja organizirane ljevice u organiziranu moć.

Kada Lasić pri kraju svoje knjige utvrđuje da je jedan od ključnih sudionika prijeratnih rasprava »dočekao 1945. kao ostvarenje svoje borbe«, iako je baš on držan inspiratorom ideja intelektualne ljevice, onda pored sve njezine rezolutnosti mi tu tvrdnju možemo uzeti tek uz oprezno razjašnjenje. Ono što se dogodilo samo je ispunjavalo jedan unaprijed zadani, parcijalni ljudski program tek toliko koliko ga organizacija kao ljudski može zadavati i ispunjavati. To je revolucija onog prostora što se pokorava dijalektici programiranih historijskih mijena, a s takvog su prostora nade o uspostavljanju individualnog ljudskog čina kao kriterija za čovjekovo postojanje oduvijek bile otplavljivane, bez zbilje je ostajala dijalektika ljudske slobode kao prostor mogućeg ljudskog činjenja; na tome je prostoru snu o punom obratu čovjeku, kakvo me bi obratu htjela umjetnost, bilo dosuđivano samo nasilno rasanjivanje. Revolucija koja se događala kao ljudska povijest, koja se dogodila, čovjeku je neuspjeh. Za razliku od »neuspjeha« umjetničkog čina koji kao da se uvijek zbiva na istoj točki u odnosu na apsolutni cilj, događene revolucije kao da nalažu trajno udaljavanje od onog prostora na kojem bi činio čovjek a organizacija ustupala njegovu činu.

Shvatimo li tako revoluciju, a čini se da je i Lasić tako upravo shvaća, pristanemo li da je zbilja revolucije samo onakva kakvu je povijesno već znamo, onakva kako je unaprijed predskazivana čitkim znacima svoje ideologije, onda

početni zaključak o dva paralelna svijeta — umjetnosti i revolucije — upućuje na takvu razdvojenost iz koje im presjecišta ni u beskonačnosti nije. No ako iz naše analize koliko prošloga toliko još i više iz odnosa oko nas izlazi upravo na to, smijemo li se kao ljudi odreći nade na čovjekovu ukupnost, smijemo li pristati, smijemo li socijalno duhovne odnose prepustiti onome što se nazvalo revolucijom s jedva preostalim utjehom (nikako ne nadom!) da je umjetnost istinski prostor za traženje i utvrđivanje ljudskoga? Smijemo li tako kad nas svekoliko iskustvo upućuje da pred nadiranjem jednog znanja o revoluciji sve sigurnije uzmiče i umjetnost? Ili nam je da vlastitom iskustvu i vlastitoj analizi usprkos, uvijek iznova, pokušavamo na onoj sintezi oko koje se začinjao sukob na »književnoj« ljevici između dva rata kod nas i traje do sadašnjega časa koliko kao sukob tvrdokornih pozicija u starim njegovim nosiocima, toliko još više danas kao sukob u individualnosti samoj između spoznaje o ljudskoj istemeljenosti jednog svijeta koji silom hoće svoju istemeljenost sugerirati kao čovjeku jedino mogući program s jedne strane i potrebe individuuma da u sebi samome nađe dostatna opravdanja. Nastala u takvom sukobu Lasićeva je knjiga u njemu našla i svoju pravu uvjerljivost.